

Kocatepe İslami İlimler Dergisi
Journal of Kocatepe Islamic Sciences

e-ISSN: 2757-8399

Cilt/Volume: 4 Sayı/Issue: 1 (Haziran/June 2021): 122-137

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Empati Eğilimlerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi

Examining the Empathy Tendencies of Religious Culture and Ethics Teachers in Terms of Various Variables

Eyyüp Kayacı

Dr., Öğretmen, Milli Eğitim Müdürlüğü, Ölçme Değerlendirme Merkezi
PhD., Teacher, Directorate of National Education, Measurement Evaluation Center
Çorum, Turkey
eyyupkayaci@gmail.com
orcid.org/0000-0002-5687-1441

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 20.04.2021

Kabul Tarihi/Accepted: 4.06.2021

Yayın Tarihi/Pub Date: 30.06.2021

<https://doi.org/10.52637/kiid.923780>

Atıf/Cite as

Kayacı, Eyyüp. "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Empati Eğilimlerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi". *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 4/1 (Haziran 2021), 122-137.

Kayacı, Eyyüp. "Examining the Empathy Tendencies of Religious Culture and Ethics Teachers in Terms of Various Variables". *Journal of Kocatepe Islamic Sciences* 4/1 (June 2021), 122-137.

İntihal/Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Published by

Afyon Kocatepe University, Afyonkarahisar, 03100, Turkey.

kiid@aku.edu.tr

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/kiid>

Bu eser [Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) ile lisanslanmıştır.

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Empati Eğilimlerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi*

Öz

Bu çalışmada, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi (DKAB) öğretmenlerinin empatik eğilimleri bazı değişkenlere göre incelenmiştir. Araştırmada, DKAB öğretmenlerinin empati kurma düzeylerini yaş, cinsiyet, meslekteki kıdem, mesleğe karşı tutum, mesleki yeterlilik açısından kendini yeterli görme durumu ve empati ile ilgili hizmet içi eğitime katılma durumu gibi değişkenler açısından incelemek amaçlanmaktadır. Araştırma, "Tarama" modellerinden "Betimsel Tarama" modeline uygun olarak yapılmıştır. Araştırma grubu, Çorum il merkezindeki ortaokul ve liselerde görev yapan 107 öğretmendir. Empatik eğilimi, ortaokul ve lisede görev yapan DKAB öğretmenlerinden oluşan örneklem üzerinde ele alıp incelemek ve bu konu ile ilgili bilgi birikimine bir katkı sağlamak çalışmanın nedenleri arasındadır. Öğrencilerin toplum içerisinde görev ve sorumluluklarının bilincinde ahlaklı birer birey olma alışkanlıklarının verildiği DKAB dersini okutan DKAB öğretmenlerinin empatik eğilime sahip olmaları eğitimin ve öğretimin kalitesini olumlu etkileyecektir. Araştırmanın bir diğer nedeni, DKAB öğretmenlerinin empati kurma düzeylerini öğrenmenin din eğitimi ile birlikte eğitimin kalitesine katkısı ve ihtiyaç durumunda alınması gereken önlemler hakkında fikir vermesidir. Bu ve benzeri çalışmalar, öğretmen yeterliliklerini geliştirme politikalarına ve yeni yaklaşımlara da ışık tutabilir. Araştırmanın verileri, araştırmacının hazırladığı "Kişisel Bilgi Formu" ve Dökmen'in "Empatik Eğilim Ölçeği" (EEÖ) ile elde edilmiştir. Çalışmada Dökmen'in geliştirdiği 20 maddelik Empatik Eğilim Ölçeğinin "Cronbach Alpha Güvenirlik Katsayısı" .83 olarak bulgulanmıştır. Toplanan veriler SPSS 25.0 istatistik programıyla değerlendirilmiştir. Çalışma sonunda öğretmenlerin empatik eğilim düzeylerinin oldukça uygun düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, yaş değişkeni bağlamında; empatik eğilim puan ortalaması öğretmenlerin yaşlarının artmasına paralel olarak yükselse de puanlar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir. Katılımcıların % 51.40'ı kadın, % 48.60'ı erkektir. Ortalama empatik eğilim puanı, kadın öğretmenlerde erkek öğretmenlere göre daha yüksek olmasına rağmen puanlar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark yoktur. DKAB öğretmenlerinin mesleki kıdemleri arttıkça empatik eğilim ölçeği puanlarının da arttığı görülse de grupların puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farka rastlanmamıştır. Mesleklerinden memnun olma durumu arttıkça DKAB öğretmenlerinin empati kurma düzeylerinin de arttığı görülmüştür. Mesleğinden memnun olan öğretmenlerin oluşturduğu grubun empatik eğilim puan ortalaması ile mesleğinden kısmen memnun olan grubun puan ortalaması arasında mesleğinden memnun olan grup lehine istatistiksel olarak anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir. DKAB öğretmenlerinin mesleki yeterlilik algıları arttıkça empatik eğilim ölçeğinden aldıkları puanlarının da arttığı görülmüştür. Buna göre, söz konusu farklılığın mesleki yeterlilik bakımından kendilerini yeterli gören katılımcılar ile kendilerini kısmen yeterli görenler arasında, mesleğinde kendini yeterli gören grup lehine anlamlı farklılık bulunduğu belirlenmiştir. DKAB öğretmenlerinin hizmet içi eğitime katılma durumları ile empatik eğilim düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Empati ile ilgili hizmet içi eğitim faaliyetine katılmış DKAB öğretmenlerinin empatik eğilim düzeylerinin katılmayanlardan daha yüksek düzeyde olduğu bulgulanmıştır. Bulgular; empati ile ilgili hizmet içi eğitim faaliyetlerine katılmanın DKAB öğretmenlerinin empatik eğilimleri üzerinde önemli ve anlamlı bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Mesleğinden memnun olmayan, kısmen mesleki yeterliliğe sahip olan ve daha önce hizmet içi eğitim faaliyetlerine katılmamış öğretmenlere daha empatik olabilmeleri için bu konuda hizmet içi eğitimler verilmelidir. DKAB öğretmenleri derslerinde yalnızca bilgi aktarmakla kalmamalı, öğrenme sürecindeki psikolojik, duygusal faktörlerin farkında olmalı ve sadece okulu değil hayatın tamamını

* Araştırma öncesinde "Hitit Üniversitesi Girişimsel Olmayan Araştırmalar Etik Kurulu'ndan" 16.04.2020 tarih ve 2020/40 karar sayılı Etik Onay alınmıştır.

dikkate almalıdırlar. Öğrencilerin problemlerine çözüm önerileri sunabilen ve empati yapabilmeyi becerebilen nitelikli DKAB öğretmenlerine ihtiyaç vardır. Bu amaçla, Millî Eğitim Bakanlığı, DKAB öğretmenleri için gerekli çalışmaları yapmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Din Psikolojisi, Empati, Empatik Eğilim, Öğretmen, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni.

Examining the Empathy Tendencies of Religious Culture and Ethics Teachers in Terms of Various Variables

Abstract

In this study, the empathic tendencies of Religious Culture and Ethics (RCAE) teachers were examined according to some variables. In the study, it is aimed to examine the empathy levels of RCAE teachers in terms of variables such as age, gender, seniority in the profession, attitude towards the profession, self-sufficiency in terms of professional competence and participation in in-service training on empathy. The research was carried out in accordance with the "Descriptive Scanning" model, one of the "Scanning" models. The research group consists of 107 teachers working in secondary and high schools in the city center of Çorum. One of the reasons for the study is to examine and analyze the empathic tendency on the sample of RCAE teachers working in secondary and high schools and to contribute to the knowledge on this subject. The empathic tendency of RCAE teachers who teach the RCAE course, in which students are given the habits of being moral individuals who are aware of their duties and responsibilities in society, will positively affect the quality of education and training. Another reason for the study is that learning the empathy levels of RCAE teachers contributes to the quality of education together with religious education and gives an idea about the measures to be taken in case of need. These and similar studies can also shed light on teacher qualifications development policies and new approaches. The data of the study were obtained using the "Personal Information Questionnaire" prepared by the researcher and the "Empathic Tendency Scale" (ETS) of Dökmen. In the study, the "Cronbach Alpha Reliability Coefficient" of the 20 item Empathic Tendency Scale developed by Dökmen was found to be 83. The collected data were evaluated with the SPSS 25.0 statistical program. At the end of the study, it was determined that the empathic tendency levels of the teachers were quite appropriate. In addition, in the context of the age variable; although the mean empathic tendency score increased in parallel with the increase in the age of the teachers, no statistically significant relationship was found between the scores. 48.60 % of the participants are female and 51.40 % are male. Although the mean empathetic tendency score is higher for female teachers than for male teachers, there is no statistically significant difference between the scores. Although it was observed that the scores of the empathic tendency scale increased as the professional seniority of the RCAE teachers increased, no statistically significant difference was found between the scores of the groups. It was observed that the level of empathy of RCAE teachers increased as their job satisfaction increased. It was found that there was a statistically significant difference in favor of the group that was satisfied with its profession between the empathic tendency score average of the group formed by teachers who were satisfied with their profession and the average score of the group that was partially satisfied with their profession. It was observed that as the professional competence perceptions of RCAE teachers increased, their scores from the empathic tendency scale also increased. According to this, it was determined that there was a significant difference between the participants who saw themselves as competent in terms of professional competence and those who considered themselves partially sufficient, in favor of the group who considered themselves competent in their profession. A statistically significant relationship was found between the participation of RCAE teachers in in-service training and their empathic tendency levels. It was found that the empathic tendency levels of the RCAE teachers who participated in the in-service training on empathy were higher than those who did not. Results showed that participating in in-service training activities related to empathy has a important and significant effect on the empathic tendencies of

RCAE teachers. In-service training should be given to the teachers who are not satisfied with their profession, who have partially professional competence and who have not participated in in-service training activities before, in order to be more empathetic. RCAE teachers should not only convey information in their lessons, but should be aware of the psychological and emotional factors in the learning process and should take into account not only the school but also the whole life. There is a need for qualified RCAE teachers who can offer solutions to students' problems and can empathize. For this purpose, the Ministry of National Education should do the necessary work for RCAE teachers.

Keywords: Psychology of Religion, Empathy, Emphatic Tendency, Teacher, Religious Culture and Ethics Teacher.

GİRİŞ

Sosyal bir canlı olan insan, yaşamını sürdürebilmek için iletişime ihtiyaç duymaktadır. Başkalarıyla kurduğu iletişimde insan, yalnız kendinin değil muhatabının da duygu, düşünce ve davranışlarını hesaba katmalıdır. İnsan, bu yönüyle diğer tüm canlılar içerisinde karşısındakinin rolüne girerek empati kurabilen tek canlıdır.

Empati kavramı, Eski Yunancadaki "içsel algılama anlamındaki 'empathia' ve bir insanın kendisini karşısındaki bir nesneye yansıtması, kendini o nesnenin içinde hissetmesi ve bu yolla o nesneyi özümseyerek anlama süreci" şeklinde Almancadaki "einfühlung" kelimelerine dayanmaktadır.¹ Bu kavramın daha sonraları nesnelerin yanında insanların algılanmasını da ifade edecek biçimde anlam genişlemesine uğradığı görülmektedir. Eski Yunan dilindeki "empathia" sözcüğünden esinlenilerek İngilizceye "empathy" biçiminde çevrilmiş bu kavramın böylece, psikoloji ve psikiyatride serüveni başlamış ve özellikle iletişim, sosyal psikoloji, gelişim, klinik, danışma ve okul psikolojisi alanlarında empati üzerine araştırmalar yapılmıştır.² Araştırmalarda 1950'li yıllara kadar, empatinin bilişsel yönünün vurgulandığı, 1960'lı yıllarda kavramın duygusal boyutunun da öne çıktığı ve 1970'li yılları müteakiben bilişsel, duygusal ve davranışsal boyutlarının bir arada kullanıldığı görülmektedir.³

Eisenberg empatiyi, "başka bir insanın duygusal durumunu kavrama neticesinde ortaya çıkan ve diğer kişinin hissettiğinin aynısı ya da benzeri olan duygusal tepki"⁴ olarak tanımlamaktadır. Duygusal zekâ üzerine çalışan Goleman da duygulara dikkat çekerek, "empatik iletişimde kişi duygularına ne kadar açık olursa diğer bireyin hislerini anlamayı da o kadar becerir"⁵ demektedir. Ülkemizde empati konusunda çalışmalarıyla tanınan Dökmen ise empatiyi, "bir kişinin kendini karşısındakinin yerine koyup onun düşüncelerini, duygularını en doğru biçimde anlayıp kavraması ve olaylara onun bakış açısıyla bakması"⁶ şeklinde ifade etmiştir. Empatinin ölçülebilir ve uygun bir eğitimle geliştirilebilir özelliğe sahip olduğunu ifade eden Koç da empatiyi, "bireyin, diğer bireylerin gerçekliği nasıl algıladıkları ve yorumladıklarını, bu gerçekliğe ilişkin kendi görüşünden vazgeçmeksizin karşısındaki anlama yetisi" olarak tanımlamıştır. Ancak; birey empati kurarken kendisini karşısındaki bireyin duygusal-bilişsel girdabına tamamen kaptırmamalıdır. Çünkü bu yeti, bireylerin iletişimlerini hem daha iyi düzenlemelerini hem de geliştirmelerini sağlamaktadır.⁷

¹ G.T. Barrett-Lennard, "The empathy eyde: Refinement of a nuclear concept", *Journal of Counseling Psychology* 28/2 (1981), 91-100 akt. Üstün Dökmen, *İletişim Çatışmaları ve Empati* (İstanbul: Sistem Yayıncılık, 2005), 339.

² Dökmen, *İletişim Çatışmaları ve Empati*, 340.

³ Dökmen, *İletişim Çatışmaları ve Empati*, 340-341.

⁴ Nancy Eisenberg, "Emotion, Regulation and Moral Development", *Annual Review of Psychology* 51 (2000), 671.

⁵ Daniel Goleman, *Duygusal Zekâ*, çev. Banu Seçkin Yüksel (İstanbul: Varlık Yayınları, 1998), 126.

⁶ Dökmen, *İletişim Çatışmaları ve Empati*, 135-136.

⁷ Mustafa Koç, "Din Psikolojisi Araştırmalarında Empatinin Ampirik Bilgi Bakımından Değeri Üzerine Kuramsal Açından Metodolojik Bir Bakış Denemesi", *Ekev Akademi Dergisi* 9/22 (2005), 53-54.

Empatik eğilim, insanların duygularını anlayabilme ve duygusal boyutta kendini o insanların yerine koyabilme eğilimini ve yardım etme arzusunu ihtiva etmektedir.⁸ Mesaj gönderen insanın mesajını anlayarak duygularını hissetme ve tekrar muhabata iletme şeklinde empatik eğilim iki yönlüdür.⁹ Bu yönüyle empatik eğilim, empatik iletişim becerisini de etkilemektedir.¹⁰ Empatik eğilim ölçeği ise bireylerin günlük yaşantılarında empatik davranışta bulunma potansiyellerini ve empati kurma becerilerini ölçmektedir.¹¹

Çalışmalar, empatik eğilimin sosyal duyarlılık, sosyal uyum, yardımlaşma, olumlu sosyal davranışları arttırırken saldırganlık ile anti-sosyal davranışları azalttığı ve iletişim problemlerini engelleyerek yararlı ilişkilerin kurulmasına destek sağladığını¹² göstermektedir. Kısmen kalıtsal bir yönü olan empatik eğilimin gelişmesinde yakın sosyal çevreyle olan ilişkilerin belirleyici olduğu da ifade edilebilir. Çocukluk çağındaki yakın ilgi, koşulsuz sevgi ve güvene dayalı bağlanma ilişkisi de empatik eğilimi pozitif yönde etkiler.¹³ Empatik eğilim, çocukluk çağında gelişimini devam ettirir ve ergenlik döneminde olgunlaşarak başkalarının duygularını anlayabilme, kendisini onun yerine koyabilme kapasitesine ulaşır. Birey, yakın çevresiyle uyum sürecinde bu eğilimini hayatın sonraki yıllarında da geliştirmeye devam eder.¹⁴ Araştırmalar, çocukla empati kuran öğretmenlerin yararlı davranışlarının çocuklarda empatik eğilimlerin gelişmesine destek olduğunu söylemektedir.¹⁵ Okullarda empatiye dayalı sağlıklı bir iletişim ortamı sağlanmasının, eğitimin kalitesini arttıran önemli faktörlerden biri olduğu belirtilmektedir.¹⁶ Ayrıca, öğretim programlarının da etkili iletişim yöntemleriyle desteklenmesi gerekmektedir.¹⁷ Öğretim programlarındaki önemli faktörlerden biri olan öğretmen faktörü asla göz ardı edilmemelidir.¹⁸ Zira eğitimin başarısı eğitim yöntemine dayandığı kadar, öğretmenin kişisel özelliklerine de dayanmaktadır.¹⁹

Acelecı ve ezberci çözümler yerine, anlamaya dayalı bir yaklaşım ile empatik eğilime sahip öğrencilerin yetiştirilmesi eğitim ortamında güven duygusunun hâkim olmasını sağlayabilir. Öğretmenin öğrencilerini anlaması ve onlarla sağlıklı bir iletişim geliştirmesi hem öğrencilerin başarısını olumlu yönde etkileyecek²⁰ hem de öğrencilerde olumlu sosyal davranışları geliştirecektir. "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi" (DKAB) öğretmenleri, öğrencilerin

⁸ Fatma Öz, *Hemşirelerin Empatik İletişim Becerisi ve Eğilimine Eğitimin Etkisi* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 1992), 18.

⁹ Nilüfer Voltan Acar, *Terapötik İletişim ve Kişilerarası İlişkiler* (Ankara: Şafak Matbaası, 1989), 21.

¹⁰ Şerife Rana Tanrıdağ, *Ankara'daki Ruh Sağlığı Hizmetlerinde Çalışan Personelin Empatik Eğilim ve Empatik Beceri Düzeylerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1992), 8.

¹¹ Üstün Dökmen, "Empatinin Yeni Bir Modele Dayanarak Ölçülmesi ve Psikodrama ile Geliştirilmesi", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi* 21/1-2 (1988), 182.

¹² Richard J. Gerrig – Philip G. Zimbardo, *Psikoloji ve Yaşam: Psikolojiye Giriş*, çev. Gamze Sart (İstanbul: Nobel Yayıncılık, 2012), 540; Elif Gökçe Ersoy – Ferdi Köşger, "Empati; Tanımı ve Önemi", *Osmangazi Tıp Dergisi* 38/2 (2016), 15; Dökmen, *İletişim Çatışmaları ve Empati*, 107.

¹³ Kemal Sayar – Fevza Bağlan, *Koruyucu Psikoloji: Çocuk Eğitiminde Duygusal Rehberlik* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2010), 98.

¹⁴ Ali Ayten, *Empati ve Din: Türkiye'de Yardımlaşma ve Dindarlık Üzerine Psiko-Sosyal Bir Araştırma* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2013), 87-89.

¹⁵ Ersoy – Köşger, "Empati; Tanımı ve Önemi", 15; Ramazan Arı, *Eğitim Psikolojisi: Gelişim ve Öğrenme* (İstanbul: Nobel Yayıncılık, 2008), 209.

¹⁶ Sara Arnon – Nirit Reichel, "Who is The İdeal Teacher? Am I? Similarity and Difference in Perception of Students of Education Regarding The Qualities of a Good Teacher And of Their Own Qualities as Teachers", *Teachers And Teaching: Theory And Practice* 13/5 (2007), 450.

¹⁷ Seyyid Sancak, "Küreselleşme ve Değişen Değerler Bağlamında 2010-2018 İDKAB Öğretim Programıyla Yetiştirilmek İstenen Model İnsan Tipi", *Abant İzzet Baysal İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/13 (2019), 104; Emine Zehra Turan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmen Yetiştirme Programlarına İlişkin Kalite Standartlarının Belirlenmesi* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 162.

¹⁸ Arnon – Reichel, "Who is the ideal teacher?", 457.

¹⁹ Peter Hartley, *Kişilerarası İletişim* çev. Ülku Doğanay vd. (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2014), 87.

²⁰ Yusuf Batar, *Örgün Din Eğitiminde Empatik Yaklaşım İlköğretim Örneği* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005), 235.

pozitif dini tutum²¹ ile sosyal davranış geliştirmelerinde etken faktörlerden biri olabilir. Empatik bir lider, arkadaş, eş ve baba örneği olarak Hz. Peygamber de empati ile hareket ederek çevresini empatik eğilime sahip olmaları yönünde teşvik etmiştir. Bu bağlamda, Hz. Peygamber'in yanına konuşmak için gelen ve korkudan tir tir titreyen kişiye kendisinin kral olmadığını, içlerinden bir insan olduğunu ve korkmaması gerektiğini söylemesi karşısındakinin ruh dünyasını anlama gayretidir. Aynı zamanda din hizmetleri sunan insanların karşısındaki insanlarla nasıl bir iletişim kurmaları gerektiğini gösteren güzel bir örnektir.²²

Öğrencilerini tanımak ve anlamak isteyen DKAB öğretmenleri, öğrencileriyle empatik ilişkiler kurarak güvene dayalı bir sınıf ortamı yaratabilirler. Öğretmenleri tarafından takdir edilen öğrenciler kendilerini değerli ve mutlu hissederler.²³ Karşınızdaki insanı anlar ve onunla empati kurarsanız onu sevebilirsiniz. Öğretmenin de öğrencilerini sevmesi ve anlamasının önemi ve gerekliliği değerlendirildiğinde, öğretmenlerin empatik eğilime sahip olmaları gerektiği ifade edilebilir.²⁴ Empatik eğilime sahip, yardımlaşma duygusu ile sosyal davranışları geliştiren bir öğretmenin, öğrencisinin dini, ahlaki ve sosyal davranışlar geliştirmesine katkısı olacağı açıktır. Öğretmen, öğrencilerinin somut ihtiyaçlarına hem sözleri hem de eylemleri ile karşılık vermeli²⁵ ve öğrencilerine, seninle aynı durumu yaşamışım gibi, ızdırabını anlıyorum²⁶ şeklinde empati ile yaklaşabilmelidir. Bu bağlamda empatik iletişim kurabilmek için başkalarının gereksinimlerine karşı duyarlı olmak gereklidir.²⁷

Empati ile ilgili birçok araştırma yapılmış olmakla birlikte, ilköğretim DKAB öğretmenleriyle ilgili Batar'ın *Örgün Din Eğitiminde Empatik Yaklaşım İlköğretim Örneği*²⁸ başlıklı doktora tezi çalışması hariç, sadece DKAB öğretmenleri özelinde çalışılmış bir araştırmaya rastlanılmamıştır. Taşkın, ortaokul ve lise öğrencilerine göre DKAB öğretmenlerinin rol modelliğini incelediği çalışmasında; öğrencilere saygı göstermeme, kızama, eşit davranmama, farklı görüşlere saygısızlık, bağlı olduğu görüşü empoze etme, önyargılı olma gibi olumsuz özelliklerin, DKAB öğretmenlerinde öğrenciler tarafından gözlemlendiğini vurgulamıştır.²⁹ Turan ise, Türkiye'nin farklı bölgelerinde, İlahiyat Fakültelerindeki öğretim elemanları, DKAB öğretmen adayları ve öğretmenlerinden oluşan örneklem üzerinde yaptığı doktora çalışmasında üç grubun da DKAB öğretmenlerinin dini konularda net bir görüş ve empatik bir yaklaşım sahibi olmaları gerektiğini belirttiklerini bulmuştur.³⁰ Birçok çalışma, hayatın her döneminde olduğu gibi eğitim döneminde de empatik eğilimin büyük önem taşıdığını ortaya koymaktadır. Eğitimin önemli bir bileşeni olan öğretmenlerin empatik eğilimlerinin belirlenerek, empatik eğilimlerini etkileyen faktörlerin tespit edilmesi önemli görülmektedir. Çünkü öğretmenlerin empatik eğilimlerinin belirlenmesi, empatik eğilimlerini olumsuz yönde etkileyen faktörlerin belirlenerek ortadan kaldırılması ve empatik eğilim düzeylerinin geliştirilmesi eğitimin kalitesini artıracaktır.

1982'den beri ilk ve orta öğretim kurumlarında DKAB dersi zorunlu ders olarak okutulmaktadır. 2012-2013 eğitim öğretim dönemiyle birlikte "Kur'an-ı Kerim, Temel Dinî

²¹ Süleyman Akyürek, "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinin Etkililiği", *Bilimname* 4 (2004), 114.

²² Hayati Tetik, "Din Hizmetlerinde İletişim Becerileri ve Empati", *Ekev Akademi Dergisi* 13/41 (2009), 176-177.

²³ Aynur Pala, "Öğretmen Adaylarının Empati Kurma Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma", *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 23 (2008), 15.

²⁴ Pala, "Öğretmen Adaylarının Empati Kurma Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma", 16.

²⁵ Ali Rıza Aydın, "Öğretmen-Öğrenci İlişkilerinde Empati ve Öğretmenlerin Rol Modelliği Üzerine", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 9/4 (2009), 83.

²⁶ Kemal Sayar, *Her Şeyin Bir Anlamı Var* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2009), 71.

²⁷ Alev Önder, *Ailede İletişim* (İstanbul: Morpa Kültür Yayınları, 2004), 33.

²⁸ Batar, *Örgün Din Eğitiminde Empatik Yaklaşım İlköğretim Örneği*, 206.

²⁹ Osman Taşkın, *Ortaokul ve Lise Öğrencilerine Göre Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Rol Modelliği* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 142.

³⁰ Turan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmen Yetiştirme Programlarına İlişkin Kalite Standartlarının Belirlenmesi*, 162.

Bilgiler ve Hz. Muhammed'in Hayatı" derslerini de seçmeli ders olarak okutmaya başlayan DKAB öğretmenlerinin verdikleri derslerin niteliği daha da artmıştır. Bu nedenle, öğrencilerin doğru bir dini bilgi birikimine ve empatik iletişim becerisine sahip olmaları için DKAB öğretmenlerinin empatik eğilime sahip olmaları ve nitelik olarak yetiştirilmeleri önem arz etmektedir.

Seçmeli derslerle birlikte DKAB öğretmenlerinin ders çeşitlilikleri artmıştır. Araştırma, empatik eğilimi DKAB öğretmenleri örnekleminde incelemek ve bu literatüre bir katkı sağlamak için yapılmıştır.

Bu alan araştırmasında, DKAB öğretmenlerinin empatik eğilim düzeyleri incelenecektir. DKAB öğretmenlerinin empatik eğilim düzeylerinin "yaş, cinsiyet, meslekteki kıdem yılı, mesleğe karşı tutumu, mesleki yeterlilik açısından kendini yeterli görme durumu, empatiyle ilgili hizmet içi eğitim alma durumu" gibi değişkenler açısından farklılık gösterip göstermediğinin araştırılması amaçlanmıştır.

Çalışmanın temel problem cümlesi, "DKAB öğretmenlerinin empatik eğilim düzeyleri nedir?" şeklindedir. Araştırmanın temel problemine bağlı olarak aşağıda verilen alt problemlere yanıt bulmaya çalışılmıştır:

* DKAB öğretmenlerinin empatik eğilimleri yaşlarına göre anlamlı farklılaşma göstermekte midir?

* DKAB öğretmenlerinin empatik eğilimleri cinsiyetlerine göre anlamlı farklılık göstermekte midir?

* DKAB öğretmenlerinin empatik eğilimleri meslekteki çalışma süreleri bakımından farklılaşma göstermekte midir?

* DKAB öğretmenlerinin empatik eğilim düzeyleri mesleğe karşı geliştirdikleri tutuma göre anlamlı farklılaşma göstermekte midir?

* DKAB öğretmenlerinin empatik eğilim düzeyleri mesleki yeterlilik değişkeni bakımından anlamlı farklılaşma göstermekte midir?

* DKAB öğretmenlerinin empatik eğilim düzeyleri empatiyle ilgili hizmet içi eğitim alma durumları bakımından farklılık göstermekte midir? şeklinde belirlenmiştir.

1. YÖNTEM

1.1. Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada DKAB öğretmenlerinin empatik eğilim düzeylerinin araştırmacı tarafından belirlenen sosyo-demografik değişkenler ile arasındaki ilişki incelenmektedir. Böylece, bağımsız değişkenlere göre DKAB öğretmenlerinin empatik eğilimlerinde bir farklılık olup olmadığını belirlemek amaçlanmaktadır. Araştırma "tarama"³¹ modeline uygun olarak gerçekleştirilmiş ve araştırma verilerinin tablolastırılıp açıklanmasında "betimsel tarama modeli"³² kullanılmıştır. Araştırma öncesinde "Hitit Üniversitesi Girişimsel Olmayan Araştırmalar Etik Kurulu'ndan 16.04.2020 tarih ve 2020/40 karar sayılı" Etik Onay alınmıştır. Daha sonra Çorum İl Milli Eğitim Müdürlüğünden izin alınarak okul yönetimleriyle iletişime geçilmiş, gerekli açıklamalar yapılarak öğretmenlerin araştırmaya katılmalarının zorunlu olmadığı özellikle belirtilmiştir. Katılımcıların gönüllü olmaları konusunda hassas davranılmış ve araştırma verileri Mayıs-Haziran 2020'de elde edilmiştir.

1.2. Araştırma Grubu

2019-2020 eğitim-öğretim döneminde Çorum il merkezinde 90'ı ortaokullarda ve 51'i liselerde olmak üzere 141 DKAB öğretmeni çalışmaktadır. DKAB öğretmenlerine anket

³¹ Keith F. Punch, *Sosyal Araştırmalara Giriş Nicel ve Nitel Yaklaşımlar* çev. Dursun Bayrak vd. (Ankara: Siyasal Kitabevi, 2016), 122-125.

³² Niyazi Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemi: Kavramlar, İlkeler, Teknikler* (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Ltd., 2016), 111-119.

formu gönüllülük esasına göre uygulanmıştır. Çalışma, Çorum il merkezindeki ortaokul ve liselerde görev yapan, *tesadüfi örnekleme*³³ yöntemiyle seçilmiş, 52'si erkek ve 55'i kadın, toplam 107 DKAB öğretmeni ile gerçekleştirilmiştir.

1.3. Araştırmanın Sosyo-Demografik Değişkenlerine Dair Bilgiler

Tablo 1. Sosyo-Demografik Değişkenlerin Dağılımları

Tanımlayıcı Sorular	Seçenekler	Frekans	Yüzde
Yaş	1. 27-39	45	42,10
	2. 40-49	32	29,90
	3. 50-59	30	28,00
Cinsiyet	1. Kadın	55	51,40
	2. Erkek	52	48,60
Mesleki Kıdem	1. 1-9	31	29,00
	2. 10-19	35	32,70
	3. 20 Yıl ve Üzeri	41	38,30
Meslekten Memnuniyet Durumu	1. Evet	74	69,20
	2. Kısmen Memnun	33	30,80
Mesleki Yeterlilik Durumu	1. Kısmen Yeterli	31	29,00
	2. Yeterli	76	71,00
Hizmet İçi Eğitim Kursuna Katılma Durumu	1. Evet	39	36,40
	2. Hayır	68	63,60

1.4. Veri Toplama Araçları

DKAB öğretmenlerinin empatik eğilimlerini etkileyebilecek bağımsız değişkenler, araştırmacının hazırladığı "Kişisel Bilgi Anketi" ile, DKAB öğretmenlerinin empatik eğilim seviyeleri, Dökmen'in geliştirdiği "Empatik Eğilim Ölçeği (EEÖ)"³⁴ ile belirlenmiştir. Dökmen, kişilerin günlük hayattaki empatik eğilim potansiyellerini ölçmek için geliştirdiği ölçeğin maddelerini 5'li Likert tipi "1 Tamamen aykırı, 2 Oldukça aykırı, 3 Kararsızım, 4 Oldukça uygun, 5 Tamamen uygun" şeklinde bir dereceleme ölçeği olarak yazmıştır.

EEÖ yapı geçerliği çalışmasını Dökmen yapmıştır. Dökmen, öncelikle 24 kişiden oluşan gruba "EEÖ ve Edwards Kişisel Tercih Envanterinin Duyguları Anlama Alt Ölçeği"ni uygulamıştır. İki ölçeğin puanları arasındaki korelasyonu .68 olarak tespit etmiştir. Dökmen, ölçeği 70 kişiden oluşan üniversite grubuna üçer haftalık ara ile iki defa uygulamış ve her iki uygulamanın sonucunda ulaşılan test tekrar güvenirlik katsayısını .82 bulmuştur. Deneklerin ölçek maddelerinden edindikleri puanların arasındaki ilişki .86 olarak bulgulanmıştır. EEÖ'nün Cronbach Alfa katsayısı ise .72 şeklinde saptanmıştır.³⁵

EEÖ'deki toplam madde sayısı 20'dir. Her soru 1 ile 5 arasında puanlanmaktadır. Puanların hesaplanmasında "3,6,7,8,11,12,13,15." sorular tersten hesaplanmaktadır. Bu sebeple ölçekten elde edilebilecek puanın en üstü 100, en düşüğü 20 puandır. Ölçekten elde edilen toplam puanı madde sayısına (20) bölerek, kişinin empatik eğilim seviyesi ile ilgili bir sonuca ulaşılabilir. Ölçekten alınan yüksek puan, empatik eğilimin yüksek olduğuna; düşük puan, empatik eğilimin düşük olduğuna işaret eder. DKAB öğretmenlerinin ölçek maddelerine verdikleri yanıtların aritmetik ortalamalarına göre yorum yapılmıştır. "Empatik Eğilim Ölçeği"nden alınan puanların derecelendirilmesi ve yorumlanmasında veri toplama aracı olarak kullanılan likert ölçeğe uygun olarak; 1,00-1,80 arası "Tamamen Aykırı", 1,81-2,60 arası "Oldukça Aykırı", 2,61-3,40 arası "Kararsızlık", 3,41-4,20 arası "Oldukça Uygun", 4,21-5,00 arası "Tamamen Uygun" empatik eğilim düzeyi temel alınmıştır.

³³ Ali Doğan Arseven, *Alan Araştırma Yöntemi* (Ankara: Gül Yayınevi, 1993), 99.

³⁴ Dökmen, "Empatinin Yeni Bir Modele Dayanılarak Ölçülmesi", 177-178.

³⁵ Dökmen, "Empatinin Yeni Bir Modele Dayanılarak Ölçülmesi", 178-179; Dökmen, *İletişim Çatışmaları ve Empati*, 342-347; Celal Teyyar Uğurlu, "Öğretmenlerin İletişim Becerisi ve Empatik Eğilim Davranışlarının Çocuk Sevme Düzeyleri Üzerine Etkisi", *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi* 3/2 (2013), 55-56.

Bu araştırmada EEÖ'nün Cronbach Alfa iç tutarlık katsayısı tekrar hesaplanmıştır. Buna göre ölçeğin güvenilirlik katsayısı .83 olarak hesaplanmıştır. Bu bulgu, ölçeğin tutarlı bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

1.5. Verilerin Toplanması ve Analizi

"Kişisel Bilgi Anketi" ve "Empatik Eğilim Ölçeği" Çorum il merkezindeki ortaokul ve liselerde çalışan DKAB öğretmenlerine ulaştırılmış, 107 anket geri dönmüştür. Değerlendirme kapsamına alınan 107 anketten alınan veriler SPSS 25.0 programına aktararak analizler yapılmıştır. Veriler analiz edilirken betimsel istatistiklere yer verilmiştir. Grupların karşılaştırılmasında verilerin dağılımını anlamak için Kolmogorov Smirnov testi yapılmış ve gerçekleştirilen normallik testi sonrasında Skewness (-,251) ile Kurtosis (-,857) değerinin $\pm 1,5$ arası bulunduğu ve araştırma verilerinin normal dağılımdan önemli bir sapma göstermediği anlaşılmıştır. İki ayrı örneklem grubundan ulaşılan ortalamalar arasında anlamlı farklılaşma olup olmadığı parametrik bir test olan "t-testi" ile tespit edilmektedir.³⁶ Araştırmanın desenine uygun olarak cinsiyet, mesleki memnuniyet, mesleki yeterlilik algısı ve hizmet içi eğitim alma değişkenleri için iki grup arasındaki farkın anlamlılığı t-testi yapılarak sınanmıştır. İki'den fazla örneklem grubunun ortalamaları arasında farklılıkları test etmek amacıyla "Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA)" kullanılır.³⁷ Araştırmada, yaş ve mesleki kıdem değişkenleri için Varyans Analizi (ANOVA) yapılmıştır. Gerçekleştirilen analizler için 0.05 anlamlılık düzeyi olarak alınmış ve ulaşılan sonuçlar, "Bulgular" bölümünde tablolaştırılarak sunulmuştur.

1.6. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırma kesitsel bir çalışma olduğu için çalışmanın yapıldığı dönemle sınırlıdır. Ayrıca Çorum il merkezinde bulunan ortaokul ve liselerde görev yapan 107 öğretmenin kendi beyanlarından elde edilen bulgularla da sınırlıdır.

2. BULGULAR

Bu bölümde, örneklemin empatik eğilim ölçeğinden aldıkları puanlar ve bağımsız değişkenlerle araştırma problemine dair gerçekleştirilen analizler sonucunda ulaşılan bulgular sunulmuştur.

2.1. Empatik Eğilim Ölçeğine İlişkin Betimsel Bulgular

Tablo 2, DKAB öğretmenlerinin empatik eğilim ölçeği toplam puanlarına ilişkin verileri göstermektedir.

Tablo 2. Empatik Eğilim Ölçeği Puanına İlişkin Betimsel Analiz

Empatik Eğilim	N	\bar{X}	Ss	Düzye
Empatik Eğilim Düzeyleri	107	3,78	,45	Oldukça Uygun

Tablo incelendiğinde DKAB öğretmenlerinin empatik eğilim ölçeğinden $\bar{X}=3,78$ puan aldıkları görülmektedir. Empatik eğilim ölçeğinin genelinden alınan puanların aritmetik ortalamasına göre DKAB öğretmenlerinin empatik eğilimlerinin "oldukça uygun" düzeyde oldukları anlaşılmaktadır.

2.2. Yaşa Göre DKAB Öğretmenlerinin Empatik Eğilimlerine İlişkin Bulgular

Öğretmenlerin empatik eğilimlerinin yaşlarına göre sonuçları Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Öğretmenlerin Yaşlarına Göre Empati Düzeyleri Arasındaki Farkın İncelenmesi İçin Varyans Analizi Tablosu

Empatik Eğilim	Yaş Grupları	N	\bar{X}	Ss	F	p
Empatik Eğilim Düzeyi	1.27-39 Yaş	45	3,67	,41	2,95	.06
	2.40-49 Yaş	32	3,83	,42		
	3.50-59 Yaş	30	3,91	,50		

³⁶ Şener Büyükoztürk, *Sosyal Bilimler için Veri Analizi El Kitabı* (Ankara: Pegem Akademi Yayınevi, 2012), 39.

³⁷ Arseven, *Alan Araştırma Yöntemi*, 141-142.

Tablo 3'teki bulgulara dayanarak bireylerin yaşları ile empatik eğilimleri arasında anlamlı farklılaşma olmadığı görülmektedir. ($p=0,06$, $p>0,05$)

2.3. Cinsiyete Göre DKAB Öğretmenlerinin Empatik Eğilimlerine İlişkin Bulgular

Öğretmenlerin empatik eğilimlerinin cinsiyetlerine göre sonuçları Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. Öğretmenlerin Cinsiyetlerine Göre Empati Düzeyleri Arasındaki Farkın İncelenmesi İçin T-Testi Tablosu

Empatik Eğilim	Cinsiyet	N	\bar{X}	Ss	Sh	Sd	t	p
Empatik Eğilim	1. Kadın	55	3,81	,47	,06	105	,56	.57
Düzeyi	2. Erkek	52	3,76	,42	,05			

Tablo verileri incelendiğinde; DKAB öğretmenlerinin empatik eğilimlerinde cinsiyet açısından anlamlı farklılık bulunmamaktadır. ($p>0,05$)

2.4. Mesleki Kıdeme Göre DKAB Öğretmenlerinin Empatik Eğilim Düzeylerine İlişkin Bulgular

Örneklemin empatik eğiliminin meslekteki kıdemlerine göre sonuçları aşağıda gösterilmiştir.

Tablo 5. Mesleki Kıdemlerine Göre Öğretmenlerin Empati Düzeyleri Arasındaki Farkın İncelenmesi İçin Varyans Analizi Tablosu

Empatik Eğilim	Mesleki Kıdem Yılı	N	\bar{X}	Ss	F	p
Empatik Eğilim	1. 1-9	31	3,68	,45	2,40	.10
Düzeyi	2. 10-19	35	3,75	,44		
	3. 20 Yıl -	41	3,90	,44		

Tablo 5'teki bulgulara dayanarak örneklemin mesleki kıdemleri ile empatik eğilimleri arasında anlamlı farklılaşma görülmemektedir. ($p=0,10$, $p>0,05$) Buna göre, DKAB öğretmenlerinin empatik eğilimleri meslekteki hizmet yılına bağlı olarak farklılık göstermemektedir.

2.5. Meslekten Memnuniyet Durumuna Göre DKAB Öğretmenlerinin Empatik Eğilim Düzeylerine İlişkin Bulgular

Örneklemin empatik eğilim düzeylerinin meslekten memnun olma değişkenine göre sonuçları Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6. Öğretmenlerin Meslekten Memnun Olma Durumlarına Göre Empati Düzeyleri Arasındaki Farkın İncelenmesi İçin T-Testi Tablosu

Empatik Eğilim	Meslekten Memnuniyet	N	\bar{X}	Ss	Sh	Sd	t	p
Empatik Eğilim	1. Evet	74	3,94	,39	,04	105	5,94	.00*
Düzeyi	2. Kısmen	33	3,45	,38	,06			

Empatik eğilim puanı bakımından mesleğinden memnun olan grubun $\bar{X}=3,94$ ve mesleğinden kısmen memnun olan grubun $\bar{X}=3,45$ ortalamaya sahip olduğu görülmektedir. Bu bulguların anlamlı olup olmadığını belirlemek için gerçekleştirilen analiz sonucunda 1. ve 2. grup arasındaki farkın anlamlı olduğu bulgulanmıştır. Buna göre, söz konusu farklılığın mesleğinden memnun olan katılımcılar ile mesleğinden kısmen memnun olanlar arasında; mesleğinden memnun olan grup lehine anlamlı bulunduğu görülmüştür. Bu durumda; mesleğinden memnun olan DKAB öğretmenlerinin, mesleğinden kısmen memnun olanlardan daha empatik eğilime sahip oldukları söylenebilir.

2.6. Mesleki Yeterlilik Algısına Göre DKAB Öğretmenlerinin Empatik Eğilim Düzeylerine İlişkin Bulgular

Örneklemin empatik eğilimlerinin mesleki yeterlilik algısı değişkenine göre sonuçları Tablo 7'de sunulmuştur.

Tablo 7. Öğretmenlerin Mesleki Yeterlilik Algularına Göre Empati Düzeyleri Arasındaki Farkın İncelenmesi İçin T-Testi Tablosu

Empatik Eğilim	Mesleki Yeterlilik	N	\bar{X}	Ss	Sh	Sd	t	p
Empatik Eğilim	1. Yeterli	76	3,90	,39	,04	105	4,52	.00*
Düzeyi	2. Kısmen Yeterli	31	3,50	,46	,08			

Tablo 7'deki bulgulara dayanarak örneklemin mesleki yeterlilik alguları ile empatik eğilim düzeyleri arasındaki ilişkiye bakıldığında, bireylerin mesleki yeterlilik algularının empatik eğilimleri üzerinde istatistiksel bakımdan anlamlı farklılaşma olduğu görülmektedir. Buna göre, söz konusu farklılığın mesleki yeterlilik bakımından yeterli katılımcılar ile kısmen yeterli olanlar arasında, mesleğinde yeterli olan grup lehine anlamlı farklılık bulunduğu görülmüştür.

2.7. Empatiyle İlgili Hizmet İçi Eğitime Katılma Durumu Bakımından DKAB Öğretmenlerinin Empati Eğilimlerine İlişkin Bulgular

Örneklemin empatik eğilim düzeylerinin empati konusunda hizmet içi eğitime katılma durumlarına ilişkin sonuçları Tablo 8'de gösterilmiştir.

Tablo 8. Örneklemin Empatiyle İlgili Hizmet İçi Eğitime Katılma Durumlarına Göre Empatik Eğilimleri Arasındaki Farkın İncelenmesi İçin T-Testi Tablosu

Empatik Eğilim	Hizmet İçi Eğitim Alma	N	\bar{X}	Ss	Sh	Sd	t	p
Empatik Eğilim	1. Evet	39	4,06	,36	,06	105	5,46	.00*
Eğilim Düzeyi	2. Hayır	68	3,63	,42	,05			

Tablo 8'e göre empatiyle ilgili hizmet içi eğitime katılmış olan öğretmenlerin empatik eğilim düzeyi puan ortalaması $\bar{X} = 4,06$, hizmet içi eğitime katılmayanların puan ortalamasınınsa $\bar{X} = 3,63$ olduğu bulgulanmıştır. Analiz sonucu istatistiksel açıdan anlamlı ($p=0,00$, $p<0,05$) farklılaşma olduğunu göstermiştir. Yani, empatiyle ilgili hizmet içi eğitime katılmış olan DKAB öğretmenlerinin, empatiyle ilgili hizmet içi eğitime katılmamış olanlara göre daha empatik eğilim gösterdikleri ifade edilebilir.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bu çalışmada, DKAB öğretmenlerinin empatik eğilimlerinin çeşitli değişkenlere göre incelenmesi ve değişkenler arasında nasıl bir farklılık olduğunun belirlenmesi amaçlanmıştır. Araştırmaya Çorum il merkezinde görev yapan 107 DKAB öğretmeni katılmıştır. Çalışma sonunda empatik eğilim ölçeğinden ulaşılan sonuçlara göre, DKAB öğretmenlerinin oldukça uygun seviyede empatik eğilime sahip oldukları bulgulanmıştır. Ulaşılan sonuçları ve sonuçlara göre yapılan değerlendirmeleri aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür:

1. Yaşa göre katılımcıların çoğunluğunun 27-39 yaş aralığında (%42.10) olduğu; cinsiyet bakımından kadın öğretmenlerin katılımının erkeklerin katılımından daha yüksek olduğu; mesleki kıdem bakımından çoğunluğunun (%38.30) 20 yıl ve daha fazla süredir çalıştıkları; mesleğinden memnun olma durumu bakımından çoğunluğunun (%69.20) mesleklerinden memnun oldukları; mesleki yeterlilik düzeylerinin yeterli düzeyde olduğu ve "yeterli" düzeyde mesleki yeterliliğe sahip olduklarını belirtenlerin toplam oranının (%71) olduğu; öğretmenlerin çoğunluğunun (%63.60) empati ile ilgili hizmet içi eğitim kursuna katılmadıkları bulgulanmıştır. 2018 yılında yayımlanan Akademik Becerilerin İzlenmesi ve Değerlendirilmesi (ABİDE) Çorum il raporunda da ildeki öğretmenlerin mesleki eğitim çalışmalarına ve hizmet içi eğitimlere yeteri kadar katılmadıkları ifade edilmiştir.³⁸

2. Yaş değişkeni bağlamında; empatik eğilim puan ortalaması yaşın artmasına paralel olarak yükselse de puanlar arasında anlamlı düzeyde bir ilişki görülmemiştir. Palavan ile

³⁸ Çorum Millî Eğitim Müdürlüğü, *Akademik Becerilerin İzlenmesi ve Değerlendirilmesi (ABİDE) Çorum İl Raporu*, 2018, 81.

Agboyraz da sınıf öğretmenlerinin empatik eğilimlerinin demokratik değerlere sahip olma ile olan ilişkisini inceledikleri çalışmada benzer sonuçlar elde etmişlerdir. Palavan ve Agboyraz yaş değişkeninin empatik eğilim bakımından istatistiksel olarak anlamlı fark ortaya çıkaran bir değişken olmadığını, ancak; 51-60 yaş arasındaki öğretmenlerin empatik eğilim puan ortalamasının en yüksek düzeyde olduğunu bulgulamışlardır.³⁹ Batar da ilköğretim DKAB öğretmenleri üzerine yaptığı araştırmada yaşın empatik beceri üzerinde belirleyici bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşmıştır.⁴⁰

3. DKAB öğretmenlerinin empatik eğilim düzeyleri cinsiyete göre anlamlı farklılık göstermemektedir. Araştırmanın bulguları, cinsiyet değişkenine göre katılımcıların benzer empatik eğilime sahip olduklarını göstermiştir. Demir⁴¹, Elikesik ve Alım⁴² ve Bulut ve Düşmez⁴³ öğretmenler üzerinde yaptıkları araştırmalarında benzer sonuçlar elde etmişlerdir. Batar⁴⁴, Özkan ve Yılmaz⁴⁵, Palavan ve Agboyraz⁴⁶ ise empatik eğilim açısından cinsiyetin anlamlı bir değişken olduğunu, kadın öğretmenlerin empatik eğilimlerinin erkek öğretmenlerden anlamlı derecede yüksek olduğunu bulgulamışlardır. Demir, Atlı ve Kis ülkemizde 2005-2014 yıllarında yapılan yüksek lisans ve doktora tezlerini taramışlardır. 13.800 kadın ve 12.373 erkek, toplam 26173 kişiden oluşan bir örneklem üzerinde yaptıkları araştırma neticesinde 40 tezde cinsiyetin empatik eğilim üzerinde anlamlı farklılık ortaya çıkardığını, 33 tezdeyse anlamlı farklılık ortaya çıkarmadığını tespit etmişlerdir.⁴⁷ Günümüzde, teknolojinin ve iletişimin gelişmesine paralel olarak toplumun gelişen sosyo-kültürel yapısı içerisinde öğretmenlerin duygu ve düşüncelerini içtenlikle paylaşmaları, kadın öğretmenlerle birlikte özellikle erkek öğretmenlerin hem sosyal ilişkilerini hem de empatik eğilimlerini geliştirmiş olabilir. Bu araştırmada cinsiyetin empatik eğilim üzerinde anlamlı fark ortaya çıkarmaması da bu değerlendirme kapsamında ele alınabilir.

4. DKAB öğretmenlerinin mesleki kıdemleri ve empatik eğilim puanları arasında anlamlı farklılığa rastlanmamıştır. Batar⁴⁸, Elikesik ve Alım⁴⁹, Bulut ve Düşmez⁵⁰ öğretmenlerin kıdemlerinin empatik becerilerini etkilemediğini bulmuştur. Acar⁵¹, Özkan ve Yılmaz⁵² ve Palavan ve Agboyraz'ın⁵³ çalışmalarında da öğretmenlerin EEÖ puanları mesleki kıdemlerine göre anlamlı seviyede farklılık göstermemektedir. Bu çalışmaların bulguları, araştırmanın bulgularıyla benzerdir. DKAB öğretmenlerinin büyük bir çoğunluğunun mesleklerini yaparken iletişim ve empatik eğilimle ilgili bilgilendirici herhangi bir eğitim

³⁹ Özcan Palavan - İğdem Agboyraz, "Sınıf Öğretmenlerinin Empatik Eğilimleri İle Demokratik Değerlere Sahip Olma Düzeylerinin İncelenmesi", *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 18/1 (2017), 141-142.

⁴⁰ Batar, *Örgün Din Eğitiminde Empatik Yaklaşım İlköğretim örneği*, 211.

⁴¹ Mehmet Kaan Demir, "Sınıf Öğretmeni Adaylarının Empati Becerilerinin İncelenmesi", *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi* 33 (2012), 113.

⁴² Meral Elikesik - Mete Alım, "Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Empatik Becerilerinin Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 17/3 (2013), 173.

⁴³ Hikmet Bulut - İhsan Düşmez, "Öğretmenlerin Empatik Eğilim Becerilerinin Demografik ve Mesleki Değişkenler Bakımından Karşılaştırılması", *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 5 (2014), 112.

⁴⁴ Batar, *Örgün Din Eğitiminde Empatik Yaklaşım İlköğretim örneği*, 214.

⁴⁵ Banu Özkan - Özgür Yılmaz, "Okul Öncesi ve Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Öğretmenlerinin Empati Düzeylerinin İncelenmesi", *International Journal of Field Education* 2/2 (2016), 76.

⁴⁶ Palavan - Agboyraz, "Sınıf Öğretmenlerinin Empatik Eğilimleri", 141.

⁴⁷ Yasin Demir vd., "Empathy Based on Gender in Dissertations Submitted in Turkey: A Meta-Analysis Study", *Eurasian Journal of Educational Research* 64 (2016), 89-90.

⁴⁸ Batar, *Örgün Din Eğitiminde Empatik Yaklaşım İlköğretim Örneği*, 229.

⁴⁹ Elikesik - Alım, "Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Empatik Becerilerinin Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi", 174.

⁵⁰ Bulut - Düşmez, "Öğretmenlerin Empatik Eğilim Becerilerinin Demografik ve Mesleki Değişkenler Bakımından Karşılaştırılması", 112-113.

⁵¹ Şebnem Acar, *Okul Öncesi Öğretmenlerin İletişim Becerileri ve Empatik Eğilimlerinin Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 105.

⁵² Özkan - Yılmaz, "Okul Öncesi ve Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Öğretmenlerinin Empati Düzeylerinin İncelenmesi", 76.

⁵³ Palavan - Agboyraz, "Sınıf Öğretmenlerinin Empatik Eğilimleri", 142.

almamaları bu sonucu ortaya çıkarmış olabilir. Bununla birlikte, DKAB öğretmenliği lisans müfredatında empati ile ilgili bir dersin olmaması nedeniyle, öğretmenlerin empatik eğilimlerinin kendi alanlarıyla ilgili bilgilerine dayandığı ve mesleki kıdemleri ilerlese de empatik eğilimlerinin çok fazla değişmediği düşünülebilir.

5. Mesleğinden memnun olan öğretmenlerin oluşturduğu grubun empatik eğilim puan ortalamasının, mesleğinden kısmen memnun olan grubun puanından anlamlı düzeyde yüksek olduğu bulgulanmıştır. Çelik, öğretmenlik mesleğini severek yapanların, mesleğini sevmeyen yapanlara oranla anlamlı düzeyde daha yüksek empatik eğilime sahip olduklarını tespit etmiştir.⁵⁴ Çelik'in bulguları ile araştırmanın bulguları birbirini desteklemektedir. Çalışmalarda genellikle mesleğinden memnun olan öğretmenlerin daha yüksek empatik eğilim puanlarına sahip oldukları görülmektedir. Mesleğinden memnun olan öğretmenlerin, öğrencilerine ve çevresine karşı daha empatik oldukları söylenebilir. Öğretmenlerin okul aidiyet düzeylerinin artırılması, faaliyetlerinin okul yönetimleri tarafından desteklenmesi, huzurlu bir çalışma ortamı oluşturulması, talep ettikleri hizmet içi eğitimleri alabilmeleri ve gelir düzeylerinin yükseltilmesi öğretmenlerin mesleklerini severek yapmalarına ve mesleklerinden memnun olmalarına katkı sağlayacaktır. Böylece, öğretmenlerin empatik eğilim düzeyleri artacaktır.

6. Mesleki yeterlilik algılarına göre, kendini mesleki düzeyde yeterli gören grubun empatik eğilim puan ortalamasının, kendini kısmen yeterli gören grubun puanından anlamlı düzeyde yüksek olduğu bulgulanmıştır. Koç, öğretmenlerin büyük bir çoğunluğunun uygulamakla sorumlu oldukları DKAB öğretim programını incelemeye, programın muhtevası, felsefesi ve uygulamaya yön verecek temel yaklaşımları yeterince anlayamadıklarını belirtmektedir. DKAB öğretmenlerinin öncelikle kendilerini iyi tanımaları, yeterlilik ve yetersizliklerinin bilincinde olmaları ve yetersiz oldukları konularda kendilerini geliştirmek için gayret etmeleri gerekmektedir.⁵⁵ Taşkın, öğrencilere göre ideal bir DKAB öğretmenin öğretimlik becerisine sahip olması, öğrencilerle iyi iletişim kurması, ahlaklı davranışlar sergilemesi ve dindar olması gerektiğini bulgulanmıştır.⁵⁶ Yani, öğrenciler ideal bir DKAB öğretmenin mesleki yeterliliğe, öğrencilerle empatik ilişkiler kurma becerisine ve dini ahlaki kişisel özelliklere sahip olmasını beklemektedirler. DKAB öğretmenlerinin vereceği eğitimin içeriğine hâkim olması, öğrencisinin psikolojisini bilmesi ve empati kurarak öğrencisinin idrak seviyesine inmesiyle birlikte DKAB derslerinin niteliği ve eğitimin kalitesi artacaktır.

7. Örneklemenin empati eğilimleriyle, hizmet içi eğitim alma durumu arasında istatistiksel bakımdan anlamlılık olduğu bulgulanmıştır. Empatiyle ilgili hizmet içi eğitime katılmış DKAB öğretmenlerinin empati kurma düzeylerinin, katılmayanlardan daha yüksek düzeyde olduğu bulgulanmıştır. İnsan, birçok konuda olduğu gibi empatiye karşı da doğuştan bir yatkınlığa sahiptir. Ancak bu yatkınlık dış çevre koşullarına bağlı olarak gelişebilir ya da körelebilir. Uygun çevre koşulları, kişinin empatik ilişkiler kurabilme becerisini geliştirmesine olumlu etki yaptığı için eğitim şarttır.⁵⁷ Eğitim ile empatik becerinin gelişmesi sayesinde kişi, önceleri bilincinde olmadığı içsel yaşantılarının farkına vararak problemlerini fark etmeye ve etkili problem çözmeye başlamaktadır.⁵⁸ Acar, iletişim konulu bir seminere katılmış olan öğretmenlerin empatik eğilimlerinin, katılmamış olan öğretmenlere kıyasla

⁵⁴ Esmâ Çelik, *Okul Öncesi Eğitim Öğretmenlerinin Empatik Eğilimlerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 111.

⁵⁵ Ahmet Koç, "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Yeterlilikleri", *Değerler Eğitimi Dergisi* 8/19 (2010), 142-143.

⁵⁶ Osman Taşkın, "Gençlere Göre İdeal Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 7/4 (2018), 2561.

⁵⁷ Abdurrahman Kasapoğlu, "Empati ve Sempati Olgusuna Vurgu Yapan Bazı Ayetler", *Bilimname X* (2006), 36.

⁵⁸ Celale Özcan vd., "Dikkat Eksikliği Aşırı Hareketlilik Bozukluğu Ve Binişik Karşıt Olma- Karşı Gelme Bozukluğu Olan Çocukların Anne-Babalarının Empati Düzeylerinin Karşılaştırılması", *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi* 10/3 (2003), 109.

anlamli düzeyde daha yüksek olduğunu bulgulamıştır.⁵⁹ Din eğitimi ile ilgili en büyük eleştiri, bilginin inşasının üzerinde önemle durulurken öğrenme sürecinin arkasındaki psikolojik ve duygusal faktörlerin görmezden gelinmiş olmasıdır.⁶⁰ Eğitim ortamında empatik eğilimin olumlu katkıları olduğu görülmektedir. Empatik eğilime sahip bir öğretmenin derslerine yönelik kazanımları öğrencilerine kazandırabilmesi daha kolaylaşmaktadır. Empatik eğilimleri yüksek düzeyde olan öğretmenler öğrencileriyle daha iyi ilişkiler kurarken, empatik değil eleştirel tutuma sahip öğretmenlerin etkili iletişim kuramadıkları görülmektedir. Empatik eğilim, iletişim için vazgeçilmezdir ve eğitimde empatinin kullanılması ile ilgili hizmet içi mesleki eğitimlere öğretmenler özendirilmelidir.⁶¹ Eğitim ve öğretim tek taraflı olmayıp etkileşim gerektiren bir faaliyettir. Bu durum empatiyi zorunlu kılmaktadır. Öğretmen empati kurduğu sürece eğitim öğretimin verimi artacaktır. Empati ile ilgili hizmet içi eğitim almış olmak, öğretmenlerin empati kurma düzeylerine olumlu etki yaptığı için tüm öğretmenlerin empati ile ilgili hizmet içi eğitimlerle desteklenmesinin faydalı olacağı düşünülmektedir.

Öneriler

1. DKAB öğretmenlerine, empatik eğilim farkındalığı oluşturmaya yönelik, okul rehberlik servisleri ve MEB 2023 Eğitim Vizyonu çerçevesinde üniversitelerin uzman kadrolarıyla iş birliği içerisinde çalışmalar yapılmalıdır. Böylece okulda empatik davranış gösteren ve öğretmenlerinde empatik örneklige sahip davranışları gören öğrencilerin başarısı artacaktır. Yapılan araştırmalarda, DKAB öğretmenlerinin bir kısmının olumsuz tutum ve yaklaşımlara sahip oldukları⁶² ve okuttukları seçmeli derslerin konularının ve işlenişlerinin lise öğrencilerini tatmin edici şekilde düzenlenip sunulmadığı ifade edilmektedir.⁶³ Öğrencilerinin istek ve ihtiyaçlarını dikkate alan DKAB öğretmenlerinin empatik eğilimlerinin artmasıyla birlikte, bu derslerin popülerliğinin de artacağı ifade edilebilir.

2. Mesleğinden memnun olan ve empatiyle ilgili hizmet içi eğitim faaliyetlerine katılan öğretmenlerin empatik eğilimlerinin anlamli düzeyde daha yüksek olduğunu görmekteyiz. Bu durumda mesleğinden memnun olmayan ve hizmet içi eğitim faaliyetlerine katılmamış öğretmenlere daha empatik olabilmeleri için bu konuda hizmet içi eğitimler verilmelidir.

3. DKAB öğretmenlerinin eğitim sürecinde mutlaka empatiye ve güçlü bir iletişim yeteneğine sahip olması gerekir. Daha nitelikli bir eğitim için öğretmenler, empatik eğilime sahip olma yönünden hizmet içi eğitimlerle hazırlanmalıdır. Empatik eğilime sahip DKAB öğretmenleri, sınıf ortamında etkili bir yönetici ve rehber olarak etkili sınıf ortamını ortaya çıkarmalıdır. Öğrencileriyle iletişimdeyken onları anlayabilmeleri, öğretmenlerin empatik eğilim düzeylerine bağlıdır. Bu da DKAB öğretmenlerinin empati kurma eğilimlerinin yüksek düzeyde olmasını gerektirmektedir.

KAYNAKÇA

- Acar, Nilüfer Voltan. *Terapötik İletişim ve Kişilerarası İlişkiler*. Ankara: Şafak Matbaası, 1989.
- Acar, Şebnem. *Okul Öncesi Öğretmenlerin İletişim Becerileri ve Empatik Eğilimlerinin Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Akyürek, Süleyman. "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinin Etkililiği". *Bilimname 4* (2004), 107-116.

⁵⁹ Acar, *Okul Öncesi Öğretmenlerin İletişim Becerileri*, 93.

⁶⁰ Batar, *Örgün Din Eğitiminde Empatik Yaklaşım İlköğretim Örneği*, 13.

⁶¹ Acar, *Okul Öncesi Öğretmenlerin İletişim Becerileri*, 51; Dökmen, *İletişim Çatışmaları ve Empati*, 317.

⁶² Yusuf Bahri Gündoğdu, "Seçmeli Din Dersleri Neden Tercih Edilmiyor? (Ordu İli Örneği)", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 16/32* (2017), 580.

⁶³ Hasan Meydan, "Din, Ahlak ve Değerler Alanı Seçmeli Derslerinin Öğrenci Görüşleri Doğrultusunda Değerlendirilmesi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 40* (2013), 248.

- Arı, Ramazan. *Eğitim Psikolojisi: Gelişim ve Öğrenme*. İstanbul: Nobel Yayıncılık, 2008.
- Arnon, Sara – Reichel, Nirit. "Who Is The İdeal Teacher? Am I? Similarity And difference İn Perception of Students of Education Regarding The Qualities of A Good teacher And of Their Own Qualities As Teachers". *Teachers And Teaching: Theory And Practice* 13/5 (2007), 441-464.
- Arseven, Ali Doğan. *Alan Araştırma Yöntemi*. Ankara: Gül Yayınevi, 1993.
- Aydın, Ali Rıza. "Öğretmen-Öğrenci İlişkilerinde Empati ve Öğretmenlerin Rol Modelliği Üzerine". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 9/4 (2009), 75-83.
- Ayten, Ali. *Empati ve Din: Türkiye'de Yardımlaşma ve Dindarlık Üzerine Psiko-Sosyal Bir Araştırma*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2013.
- Barrett-Lennard, G.T. "The empathy eyde: Refinement of a nuclear concept", *Journal of Counseling Psychology* 28/2 (1981), 91-100.
- Batar, Yusuf. *Örgün Din Eğitiminde Empatik Yaklaşım İlköğretim Örneği*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005.
- Bulut, Hikmet – Düşmez, İhsan. "Öğretmenlerin Empatik Eğilim Becerilerinin Demografik ve Mesleki Değişkenler Bakımından Karşılaştırılması". *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 5 (2014), 105-115.
- Büyüköztürk, Şener. *Sosyal Bilimler için Veri Analizi El Kitabı*. Ankara: Pegem Akademi Yayınevi, 2012.
- Çelik, Esmâ. *Okul Öncesi Eğitim Öğretmenlerinin Empatik Eğilimlerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Çorum Milli Eğitim Müdürlüğü. *Akademik Becerilerin İzlenmesi ve Değerlendirilmesi (ABİDE) Çorum İl Raporu*. (2018).
- Demir, Mehmet Kaan. "Sınıf Öğretmeni Adaylarının Empati Becerilerinin İncelenmesi". *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi* 33 (2012), 107-121.
- Demir, Yasin vd. "Empathy Based on Gender in Dissertations Submitted in Turkey: A Meta-Analysis Study". *Eurasian Journal of Educational Research* 16/64 (2016), 69-90.
- Dökmen, Üstün. "Empatinin Yeni Bir Modele Dayanılarak Ölçülmesi ve Psikodrama ile Geliştirilmesi". *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi* 21/1-2 (1988), 155-190.
- Dökmen, Üstün. *İletişim Çatışmaları ve Empati*. İstanbul: Sistem Yayıncılık, 2005.
- Eisenberg, Nancy. "Emotion, Regulation and Moral Development". *Annual Review of Psychology* 51 (2000), 665-697.
- Elikesik, Meral – Alım, Mete. "Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Empatik Becerilerinin Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 17/3 (2013), 167-180.
- Ersoy, Elif Gökçe – Köşger, Ferdi. "Empati; Tanımı ve Önemi". *Osmangazi Tıp Dergisi* 38/2 (2016), 9-17.
- Gerrig, Richard J. – Zimbardo, Philip G. *Psikoloji ve Yaşam: Psikolojiye Giriş*. çev. Gamze Sart. İstanbul: Nobel Yayıncılık, 2012.
- Goleman, Daniel. *Duyusal Zekâ*. çev. Banu Seçkin Yüksel. İstanbul: Varlık Yayınları, 1998.
- Gündoğdu, Yusuf Bahri. "Seçmeli Din Dersleri Neden Tercih Edilmiyor? (Ordu İli Örneği)". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/32 (2017), 557-582.
- Hartley, Peter. *Kişilerarası İletişim*. çev. Ülkü Doğanay vd. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2014.
- Karasar, Niyazi. *Bilimsel Araştırma Yöntemi: Kavramlar, İlkeler, Teknikler*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Ltd., 2016.
- Kasapoğlu, Abdurrahman. "Empati ve Sempati Olgusuna Vurgu Yapan Bazı Ayetler". *Bilimname* 10 (2006), 33-61.
- Koç, Ahmet. "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Yeterlikleri". *Değerler Eğitimi Dergisi* 8/19 (2010), 107-149.

- Koç, Mustafa. "Din Psikolojisi Araştırmalarında Empatinin Ampirik Bilgi Bakımından Değeri Üzerine Kuramsal Açıdan Metodolojik Bir Bakış Denemesi". *Ekev Akademi Dergisi* 9/22 (2005), 49-66.
- Meydan, Hasan. "Din, Ahlak ve Değerler Alanı Seçmeli Derslerinin Öğrenci Görüşleri Doğrultusunda Değerlendirilmesi". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40 (2013), 219-250.
- Önder, Alev. *Ailede İletişim*. İstanbul: Morpa Kültür Yayınları, 2004.
- Öz, Fatma. *Hemşirelerin Empatik İletişim Becerisi ve Eğilimine Eğitimin Etkisi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 1992.
- Özcan, Celale vd., "Dikkat Eksikliği Aşırı Hareketlilik Bozukluğu Ve Binişik Karşıt Olma- Karşıt Gelme Bozukluğu Olan Çocukların Anne-Babalarının Empati Düzeylerinin Karşılaştırılması". *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi* 10/3 (2003), 108-114.
- Özkan, Banu - Yılmaz, Özgür. "Okul Öncesi ve Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Öğretmenlerinin Empati Düzeylerinin İncelenmesi". *International Journal of Field Education* 2/2 (2016), 72-78.
- Pala, Aynur. "Öğretmen Adaylarının Empati Kurma Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma". *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 23/1 (2008), 13-23.
- Palavan, Özcan - Agboyraz, İğdem. "Sınıf Öğretmenlerinin Empatik Eğilimleri İle Demokratik Değerlere Sahip Olma Düzeylerinin İncelenmesi". *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 18/1 (2017), 134-150.
- Punch, Keith F. *Sosyal Araştırmalara Giriş Nicel ve Nitel Yaklaşımlar*. çev. Dursun Bayrak vd. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2016.
- Sancak, Seyyid. "Küreselleşme ve Değişen Değerler Bağlamında 2010-2018 İDKAB Öğretim Programıyla Yetiştirilmek İstenen Model İnsan Tipi". *Abant İzzet Baysal İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/13 (2019), 94-115.
- Sayar, Kemal - Bağlan, Feyza. *Koruyucu Psikoloji: Çocuk Eğitiminde Duygusal Rehberlik*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.
- Sayar, Kemal. *Her Şeyin Bir Anlamı Var*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2009.
- Tanrıdağ, Şerife Rana. *Ankara'daki Ruh Sağlığı Hizmetlerinde Çalışan Personelin Empatik Eğilim ve Empatik Beceri Düzeylerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1992.
- Taşkın, Osman. "Gençlere Göre İdeal Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 7/4 (2018), 2551-2568.
- Taşkın, Osman. *Ortaokul ve Lise Öğrencilerine Göre Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Rol Modelliği*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Tetik, Hayati. "Din Hizmetlerinde İletişim Becerileri ve Empati". *Ekev Akademi Dergisi* 13/41 (2009), 159-182.
- Turan, Emine Zehra. *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmen Yetiştirme Programlarına İlişkin Kalite Standartlarının Belirlenmesi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.
- Uğurlu, Celal Teyyar. "Öğretmenlerin İletişim Becerisi ve Empatik Eğilim Davranışlarının Çocuk Sevme Düzeyleri Üzerine Etkisi". *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi* 3/2 (2013), 51-61.